

DİVAN ŞİİRİNDE MİTOLOJİK VE EFSANEVİ ŞAHISLARIN KULLANIMINA İYİ BİR ÖRNEK: NEV'İZÂDE ATÂYÎ DİVANİ*

*Mehmet Halil ERZEN***

ÖZET

Klasik Türk şiirindeki yeri, ele alınış şekli ve şairin hayal dünyasına katkısı bakımından “mitoloji” bu şiir geleneğini besleyen önemli bir kaynak olarak dikkat çeker. Divan şairleri bilhassa Fars mitolojisinden etkilenmiş; orijinal ifadeler yakalamaya çalışırken eski anlatıların sunduğu olanaklardan yararlanmışlardır. Bu çalışmada ele aldığımız *Nev'izâde Atâyî Divanı*, mitolojinin divan şiirine kaynaklık etmesine iyi bir misal oluşturur. Eserde kullanımına rastladığımız mitolojik ve efsanevi şahsiyetlerin sayıca çokluğu, şairin bu isimler etrafında ördüğü imgelem ve söz konusu unsurları işlemekteki becerisi, Klasik Türk şiir geleneğinde eski anlatı ve şahısların yarattığı mânâ zenginliği konusunda bize dikkate değer bilgiler vermektedir. Birçok beyitte gönderme yapılan *Şehnâme* kaynaklı kahramanlar ya da Arap ve Yunan kökenli şahsiyetler, ihtiyaç duyulan hayal gücünü pekiştirmekte ve ifade imkânı bakımından şaire yeni olanaklar sunmaktadır. Eserde yer verilen kişi ve motiflerin şiire taşıdığı anlamsal açılımlar, Klasik Türk şiirinin kültürel zenginliğini de ayrıca ortaya koymaktadır. Bu durumda *Nev'izâde Atâyî Divanı*'nın mitolojik - efsanevi - tarihi kişiliklerin ele alınışı bakımından incelenmesi, Klasik Türk şiirini mühim bir yönüyle gözler önüne sermek fırsatı sağlayacaktır. Çünkü bu eserin, bilhassa şahıslar üzerinden metinler arası kullanımları örnekledirmek adına oldukça zengin malzemeyi ihtiva ettiği görülmektedir. Yeni ve orijinal hayallerin şiirleştirilmesi doğrultusunda *Atâyî*'nin söz konusu şahsiyetleri nasıl değerlendirdiği ve hangi yönleriyle yorumladığı da ancak bu malzemenin tasnif ve tahliliyle mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Mitoloji, Nev'izâde Atâyî Divanı, Şehnâme

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, El-mek: halilerzen@gmail.com

**A GOOD EXAMPLE TO THE USE OF MYTHOLOGICAL AND
LEGENDARY FIGURES IN DİVAN POETRY: DİVAN OF
NEVİZÂDE ATÂYÎ**

ABSTRACT

"Mythology" in terms of the place in classical Turkish poetry, its shape of handling and the contribution to the world of the poet's imagination draws attention as an important source that feeds this poetry tradition. The poets of Divan have especially been influenced by Persian mythology; they have benefited from the opportunities that the old narratives offered while trying to catch the original expressions. *Divan of Nev'izâde Atâyî* that we have handled in this study has been a good example to to be the source for the divan poetry of mythology. A great number of mythological and legendary figures that we came across their use in the work, the imagination that the poet has woven around these names and his skill in handling these elements, old narrative in the tradition of classical Turkish poetry and richness of meaning created by individuals provide us significant informations. The heroes with the source of *Sehnâme* referred in many couplets or the figures whose origins are Arab and Greek have offered new opportunities for the poet in terms of strengthening the needed imagination and the possibility of expression. The semantic implications that the people who took place in the work and the motives carried to the poetry also have revealed the cultural richness of classical Turkish poetry. In this case, the examination of *Divan of Nev'izâde Atâyî* in terms of the handling of the mythological - legendary - historical personalities will provide an opportunity to illustrate an important aspect of the Kllassical Turkish poetry. Because this work is seen to contain quite rich material to exemplify the uses of intertextual particularly on behalf of individuals. In the line with the poetization of new and original dreams, how *Atâyî* evaluated these figures and also with what aspects he interpreted is just possible with sorting and analysis of this material.

Key Words: Classical Turkish poetry, Mythology, *Divan of Nev'izâde Atâyî*, *Sehnâme*

Giriş

Mit kavramının kesin bir tanımı yapılamamakla birlikte daha çok bu kavramın neleri içine aldığı üzerinde durulmuştur. Nimet Yıldırım, "mit" kavramının kapsamı ve tanımıyla ilgili şunları belirtir: *Eski çağlarda yaşamış insanların doğa olaylarına, sosyal ilişkilere ve dinsel inanışlara bakış açılarının yorumlanması olarak nitelenen mitolojinin konusu ilkel insanlar ve insanüstü varlıkların başından geçen masalsı olaylardır. Her ulusun mitolojisi o ulusun tarihini, efsanelerini, destanlarını ve kahramanlık öykülerini, tanrılarını ve inanç sistemlerini, masallarını ve söylencelerini barındırır. Mitoloji, hayali bir anlatım içine hayallerde yer etmiş yarı tanrılar ve*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013*

kahramanların hikâyelerini de katan ve ilk çağlara, daha doğrusu arkaik bir zaman türüne, tarihsel zaman ötesindeki başlangıç zamanına dayanan bir öykü anlatım biçimidir.¹

Yabancı bilim adamlarının da yine mit üzerine kesin bir tanım yapmak yerine bir noktadan hareketle bazı tanım ve değerlendirmelere ulaştıkları görülür. Tylor, mitolojiyi ilkel bir felsefe şeklinde değerlendirirken Max Müller ve Spencer onu bir dil hastalığı şeklinde tanımlar. Freud, mitleri ilkel insanın bilinçaltı olarak görürken Bultmann, aşkınlığın insan yaşamına girmesi şeklinde yorumlar.² *Butmann, gerçek amacı insanı kontrol eden insanüstü güçler hakkında konuşmak olan mitlerin yapıları gereği yani kullandıkları terimler nedeniyle açıklanmaya muhtaç olduklarını düşünür. Mit, dünyayı açıklamaya çalışırken aynı zamanda kendisi de karanlık bir dünya oluşturur ve yeniden açıklama ihtiyacı doğurur. Bu durum Bultmann'a göre mitin zayıf bir noktası olarak dururken bazı mit araştırmacılarına göre miti zengin kılan bir şeydir.*³

Mitlerin dinle ilişkisi, tarihi olaylardan beslenmesi, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerle benzerlik ve farklılıkları bu alanda çalışma yapmış bilim adamlarının üzerinde durdukları diğer noktalar. Mitlerin işlevi, edebiyat ve diğer sanatlarla ilişkisi de yine irdelenen ve hakkında oldukça detaylı analizlerin yapıldığı başlıklar olarak dikkati çekmektedir. Ancak burada, yukarıda belirtilen noktaları uzun uzadıya işlemekten ziyade yaptığımız çalışmanın gerektirdiği istikamette yol almaya ve mitlerin Klasik Türk şiirindeki yeri ve mitolojik şahsiyetlerin kullanımına kısaca dikkat çekmeye gayret göstereceğiz.

Divan şiirinin fazlasıyla istifade ettiği kaynakların başında mitolojinin geldiği, bu alanda çalışma yapmış araştırmacıların hemen hepsinin hem-fikir olduğu bir noktadır. Divan şiirinde mitolojinin yeri üzerine müstakil eserlerden ziyade genellikle makale veya bir kitabın alt başlığı şeklinde çalışmaların kaleme alındığı söylenebilir. Bu konudan bahseden eserlerde genellikle mitolojinin Klasik Türk edebiyatının temel kaynaklarından biri olduğu vurgulanmış; bu edebiyatın mitolojik arka planının felsefi yapısı ile ilgilenilmemiştir.

Divan şiirinde yer verilen mitolojik ve efsanevî şahsiyetlerin genellikle İran menşeli olduğu görülür. Tanpınar her ne kadar divan şiiri mitolojisinin kaynaklarını Şehname, büyük masallar ve Arap kültürüne dayandırsa da mitolojik arka planı sadece bunlardan ibaret saymak yeterli değildir. Çünkü Hint, Çin, Ortadoğu, Yunan mitolojileri ile Anadolu'da uzun zaman önce yaşamış birçok milletin mitolojisinden gelen birtakım unsurların divan şiirinde kullanım olanağı bulduğu göze çarpar. İlk bakışta İran mitolojisinden alınmış gibi görünen bazı motiflerin benzerinin diğer milletlerin mitolojik öykülerinde de yer alması bunu kanıtlar niteliktedir.⁴

Mitolojik unsurların divan şiirindeki kullanımına iyi bir örnek teşkil etmesi açısından veri tabanı olarak divanını ele aldığımız Atâyî, 17. yüzyılda yaşamış bir şahsiyettir. 1582 yılında İstanbul'da doğan Atâyî (Ataullah), öncelikle babası Nev'î Efendi ardından da Kafzâde Feyzullah ve Abdülhamid Efendi'den ders alır. Babasının vefatından sonra ilim ve sanat çevresince himaye görür. İlk olarak İstanbul Canbaziye Medresesi'nde müderrislik yapar. İlim ve sanatının yeterince değer görmemesinden dolayı birçok padişah ve devlet adamına kasideler sunar ancak bu serzenişlerine beklediği cevabı bulamaz. Lofça, Babadağı (Babaeski), Tekfurdağı, Tırhala ve Üsküp kadılıklarını yapar. 1635 yılında İstanbul'da vefat eder. *Divanı* dışında birçok mensur eser yazmakla beraber kaynaklar, onun şöhretine sebep olarak *Şakaik Zeyli* ve *Hamse*'yi verirler. Ayrıca

¹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.11

² Dursun Ali Tökel, "Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü", *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, Cilt:6, S.1, Ocak-Nisan 2009, s.166

³ Cengiz Batuk, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, Cilt:6, S.1, Ocak-Nisan 2009, s.48,49

⁴ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, 1.baskı, s.90-99

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Atâyî'nin, nesri nazımdan daha başarılı şekilde kullandığı kabul görür. Eserlerinde tasavvufî mefhumlara da zaman zaman yer vermekle beraber onun şiiri tasavvufî bir özelliğe sahip değildir. Atâyî, basitliğe kaçmadan ve dönemin şiir anlayışından farklı olarak şiirlerinde sadeliği ve doğrudan anlatımı savunmuş bir şairdir.⁵

1. NEV'İZÂDE ATÂYÎ DİVANI'NDA MİTOLOJİK ve EFSANEVİ ŞAHISLAR

1.1. Acem Kaynaklı Şahıslar

1.1.1. Behmen (Erdşîr)

İran hükümdarlarından İsfendiyar'ın oğlu olan Behmen, yedi iklime egemen olma gayesiyle hareket ettiği ve sahip olduğu toprakların çok geniş olması sebebiyle Dırâzdest lakabıyla da anılır. Şehnâme'de babasının intikamını almak için Rüstem ve Zâl ile mücadeleleri söz konusu edilir.⁶ Divan şairleri tarafından daha çok memdûhun övgüsünde benzetme veya mukayese amacıyla kullanılmıştır. Erdşîr ismiyle de anılan Behmen, Nevizâde Atâyî Divanı'nda beş yerde memdûhun yüceltilmesi gayesiyle zikredilmiştir.

Hz. Ali'nin yüceltildiği bu beyitte şair, ünlü Acem kahramanlarını birer mukayese unsuru olarak ele almaktadır. Sarı Zâl onun darphane muhasebecisi, Behmen de Onun yanında hizmet eden bir kişi olsa uygundur:

Yaraşur olup mürîd-i sikke-dâruñ Zâl-i zer
İtse meydânuñda hidmet Behmen-i zerrîn-kabâ
K18/5

1.1.2. Behram

Cesaret, kahramanlık ve adaleti yönüyle ön plana çıkan Behram, İran'ın Sasânîyân sülalesinden Yezdgird'in oğlu olan hükümdardır. Yaban eşiği avına merakı olmasından ötürü yaban eşiği anlamına gelen *gûr* sıfatıyla anılmıştır. Rivayetler, yine yaban eşiği avındayken bir çukura düşüp öldüğü yönündedir. Behram sözcüğünün birçok anlamı olmakla beraber divan şairleri tarafında cesareti, kahramanlığı ve adaletiyle ünlü padişah olarak ele alınır ve bu doğrultuda çeşitli hayallere konu olur. Ayrıca *gûr* kelimesinin mezar anlamına gelmesinden de istifade edilerek bu mazmuna dünyanın geçiciliği, zevk u safânın sona ermesi gibi anlamlar da yüklenmiştir.⁷ Nevizade Atâyî Divanı'ndaki kullanımlar yukarıda belirtilen yönlerdedir.

Atâyî, memdûhun özelliklerini dinî ve tarihî kişilikler vasıtasıyla pekiştirmektedir. Onun himmeti, çukura düşüren Behrâm'ın himmeti gibidir. Heybeti, Hz. Ömer'in; kuvvetiyse Hz. Ali'ninkine benzemektedir:

Nedür bu himmet-i Gûr-efgenî-i Behrâmî
Nedür bu heybet-i Fârûk u satvet-i Haydar
K15/3

⁵ Nev'î-zâde Atâyî Divanı (Haz: Saadet Karaköse), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <http://ekitap.kulturuzturizm.gov.tr/dosya/1-275469/h/nevi-zade-atayi.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.11.2012), Malatya, 1994, s. 9-12

⁶ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.142-144

⁷ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, 1.baskı, s.117-120

Yukarıdaki beyitle aynı istikamette olan şu beyitte de şair, memdûhu yüceltme gayreti içerisinde görünmektedir. Cihâna o tunç vücutlu Behmen gelince O'nun azametini gören Behrâm tir tir titremektedir:

Cihâne Behmen-i Rûyîn-ten-i şitâ gelicek
Görüp mehâbetini gökde ditredi Behrâm

K10/8

1.1.3. Bihzad

Tıpkı Mani gibi resim yapmadaki maharetiyle ünlü bir sanatçıdır. Ayrıca Keyhüsrev'e babasından kalmış olan atı da aynı isimle adlandırılmaktadır. Divan şiirinde genellikle resim sanatındaki hüneri ve bundan hareketle sevgiliyi yüceltme amacıyla kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliğini öven divan şairi, Behzad'ın bile bu güzelliği çizmede aciz kalacağını vurgular.

Atâyî Divânı'nda sadece aşağıya aldığımız beyitte zikredilen Bihzâd, Rüstem (Tehemten) ile birlikte memdûhu övme amacına hizmet etmektedir:

Sen ol Tehemten-i sâhib-kırân-ı ma'rekesin
Ki bozılır yed-i kahruñla sûret-i Bihzâd

K21/71

1.1.4. Bijen

Giv'in oğlu, Rüstem'in torunu olan Bijen, Şehname'de halka musallat olan domuzları yok etme ve Turanlılara karşı gösterdiği kahramanlık maceralarıyla söz konusu edilir. Büyük bir kahraman olan Bijen'in şiirlere konu olan asıl macerası, Efrasiyab'ın kızıyla olan aşkı ve akabinde Efrasiyab tarafından yıllarca bir kuyuya hapsedilmesidir.⁸ Divan şiirinde de daha çok kuyu vesilesiyle anılır. Çâh-ı Bijen denilen bu kuyuyla sevgilinin çene çukuru arasında ilgi kurulur. Bazen bu kuyunun, Harut ve Marut'un hapsedildiği kuyuyla da iç içe girdiği görülür.⁹

Aşkın rahatlığı içinde bulunan şair, kendisini cezbe kemendine bağlanmış Bijen ve gam arasının Rüstem'i şeklinde görürken, âhı ise kılıcının sesi şeklinde tasavvur etmektedir.

Cezbe-kemend-i Bîjenüm âh ise tîg-i gamgamum
Rüstem-i 'arsa-ı gamum degdi baña salâh-ı 'aşk

G124/3

Aşağıdaki beyitte Bijen'in anılması, övgüye mazhar kişiyi yüceltme amacına yöneliktir. Şah Süleymân'ın veziri olan İskender Hazretleri; himmet hazinesinin tılsımı, Rüstem ve Bijen'in değerinin karşılığıdır:

Tılsım-ı genc-i himem nakd-i Bîjen ü Rüstem
Vezîr-i Şâh Süleymân cenâb-ı İskender

K15/18

⁸ Daha geniş bilgi için bkz: *Şahnâme* (Çeviren: Necati Lugal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, s.770

⁹ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, 1.baskı, s. 123-125

1.1.5. Cemşid

İran’da hüküm süren Pişdadîyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan Cemşid, ilk defa demiri eritip işleyen kişi kabul edilmiştir. Zırh, kılıç ve silahlar yapmış, renkli ipek ve pamuklu kumaş kullanmıştır. Dokuma, terzilik ve gemicilik işlerini halka öğretmiştir. Birçok madeni keşfedip kullanan Cemşid, kendisi için tıpkı Hz. Süleyman’ın tahtı gibi havada hareket eden değerli taşlarla süslü bir taht yaptırmıştır. Hükümdarlığının üç yüz yılı büyük bir refah içinde geçen Cem, şeytanın da etkisiyle kibre kapılmış ve heykellerini yaptırıp halkı kendisine tapınmaya zorlamıştır. Bunun sonucunda cezalandırılmış, tahtı Dahhak’ın eline geçmiştir.¹⁰ Cemşid’in güçlü bir hükümdar olmasının yanında üzerinde en çok durulan özelliği şarabı bulan kişi olmasıdır. Ayrıca dünyanın dört bir yanını gösterebilen bir kadehe sahip olduğu düşünülen Cem, Câm-ı Cem ve Câm-ı cihan-nümâ adı verilen bu kadeh dolayısıyla da söz konusu edilmiştir. Atâyî Divânı’nda Cem’in kullanımı genellikle Câm-ı Cem ve memdûhun övülmesi dolayısıyla.

Aşağıdaki beyitte memdûhunu yüceltmek isteyen Atâyî; Cemşid, Cem ve Efrâsiyâb’ın onun en düşük asker grubu bile olamayacağını vurgularken;

Çıkdı bir ‘asker ki olmaz kemterîn saffi anuñ
Gelse âlây ile Cemşid ü Cem ü Efrâsiyâb
K2/12

bu beyitte ise yine aynı amaçla câm-ı Cem’e atıfta bulunarak övülenin değerli taşlarla bezenmiş yıldızlı tâcının her taşının, câm-ı Cemşid’in elmasına benzediğini belirtmektedir:

Habbezâ tâc-ı zer-endûd-ı murassa‘ ki anuñ
Oldı her la‘l-i teri cevher-i câm-ı Cemşid
K19/17

Beyitin “mey” redifli olması Cem’le ilinti kurulmasına zemin hazırlamaktadır. Şarabın sultanı köpüklerden tâcı giydiğinde binlerce Cem, şarabın hizmetkârı olur:

Tâc-ı habâbı çünki giye şehr-yâr-ı mey
Ola hezâr Cem nola hidmet-kâr-ı mey
G238/6

Cem’in kadehinin büyüğü olup dünyanın dört bir tarafını göstermesinden de ilhâm alan şair, câm-ı Cem’i eline alınca gönlü mutluluk ile dolmuş ve o kadehe baktıkça dünyalara sahip olmuştur:

Câm-ı Cem’i aldum ele dil şevk ile toldı
Bakdukca ol âyineye dünyâ benüm oldı
G266/1

¹⁰ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.204-208

1.1.6. Dahhâk

Cemşid'i öldürüp tahta oturan İran hükümdarıdır. Şehnâme'de hep kötülüğü ve zalimliğiyle anılmıştır. Dahhâk'la ilgili anlatılan en önemli hikâye, şeytanın onu aldatması sonucu omuzlarında peyda olan iki yılanla alakalıdır. Şeytan ona bu yılanlara her gün iki insanın beyninin verilmesini öğütler. Ancak iki bilge kişi her gün insanlardan birini serbest bırakıp yalnızca birinin beynini yılanlara yedirir. Böylece insan soyu yok olmaktan kurtulur. Dahhak, Gave adlı demircinin önderlik ettiği bir isyanla tahttan indirilir.

“Klasik edebiyatımızda Dahhâk, büyük bir hükümdar olması, zalimliği, Feridun tarafından yok edilmesi ve özellikle de omuzlarındaki iki yılan sebebiyle zikredilmiş ve onun kıssasına atıfta bulunulan değişik beyitler ortaya konulmuştur. Aşk meydanında sevgilisinden zulümler gören âşıkın hâlini ifâdede sevgili zaman zaman Dahhâk olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin omuzlara dökülen saçları, Dahhak'ın iki omzundaki yılanlara benzetilmiş, bazen de rakibe Dahhak denilmiştir.”¹¹

Atâyî Divânı'nda Dahhâk, tek beyitte geçmektedir. Sultân Murâd'ın methedildiği beyitte onun kılıç çekişiyle Nerîmân'ın Dahhâk'ın kılıcını mezardan çıkarışı arasında benzerlik oluşturulmaktadır:

Çıkardı dahmeden gûyâ Nerîmân tîg-i Dahhâk'ı
Bulup sâhib-kırân tîgin kılıç sâhib-kırân buldı
K20/14

1.1.7. Dârâ

“Dârâ, divan şiirinde adı en çok geçen Acem hükümdarlarından birisidir. Büyük bir saltanat ve şa'şaa'ya malik olması, İskender'le olan efsânevî savaşları, tac ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdar olması, hem Acem hem de Türk şiirinde adından çokça bahsedilmesine sebep olmuştur. Dârâ, divan şiirinde bir ululuk, azamet ve şa'şaa sembolüdür. Genellikle memduh övülürken onun üstünlüğünü ifade için kullanılmışsa da bazen de dünya hayatının geçiciliğini ve şairlerin istiğna hallerini ifadede zikredildiği olmuştur.”¹²

O memdûhun iyiliklerinin şerefleştirmesinden, onun en düşük kulları bahar gibi kaftanlarını giyip Dârâ'nın sırmalı kumaşını kabul etmezler. Övülenin en düşük seviyedeki hizmetçileri bile Dârâ gibi bir hükümdar ve kahramanın sırmalı kumaşını kabul etmeyecek seviyededir ki memdûhun kendisinin büyüklüğü bu noktada daha iyi ortaya çıkmaktadır:

Bahâr-âsâ giyüp hil'atlerin teşrîf-i lutfundan
Kabûl itmez kemîne kullaruñ zer-beft-i Dârâ'yı
K31/45

1.1.8. Efrâsiyab

Şahnâme'de İran ile yaptığı savaşlar nedeniyle geniş yer bulan Turan'ın en büyük hükümdarlarındanıdır. Kahramanlık ve saltanat sembolü bir kişiliktir. Divan şairleri tarafından memdûhun yüceltilmesi gayesiyle bir kıyas unsuru olarak ele alınır. Bazen de dünyanın geçiciliği ve boşluğunu anlatmak veya şairlerin istiğna hallerini ifade için söz konusu edilir.¹³

¹¹ *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, <http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/EDB304U.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.10.2012), s. 151

¹² Tökel, age, s.155

¹³ Tökel, age, s.159

Atâyî tarafından kullanımı, övülenin büyüklüğünü pekiştirme amacıyla. Diğer Acem kahramanlarıyla birlikte ele alınan aşağıdaki beyitte, Efrâsiyab'la övülen arasında benzerlik ilişkisi oluşturulur. O, savaş meydanının kaplanı ve ülkeler alan İsfendiyârdır. O, hikâyeleri en önde yürüyen, Dârâ'yı delip geçmiş Efrâsiyab'dır:

Peleng-i ma'reke İsfendiyâr-ı kişver-gîr
Peşeng-i mankabe Efrâsiyâb-ı Dârâ-der

K15/16

1.1.9. Feridun

Gâve'yle birlikte hareket edip Dahhâk'ı tahttan indiren; adâleti, cesâreti ve azâmetiyle ünlü İran hükümdarıdır. Ayrıca büyü yapmadaki ustalığı ve Dahhâk'ı öldürmeyi planladığı gürz nedeniyle de söz konusu edilir. Ferîdun'un, Gâve'nin ünlü deri bayrağını (Direfş-i Kâviyân, Perçem-i Kâviyân) İrân bayrağı yapmasına telmihte bulunan Atâyî, Memdûhunu gönüllerin Ferîdun'u şeklinde tanımlamaktadır:

Gevherli direfş itdi Ferîdun-ı hizâne
Şeb-nem ki nihâl üzre olan berge çekândur

K11/5

1.1.10. Fağfur

Eskiden Çin hükümdarlarına verilen bir unvan olan fağfur, porselenden yapılmış kap kacak için de kullanılmıştır. Fağfur, aynı zamanda Asya'ya egemen olmuş bir hükümdarın adı olarak da geçmektedir. Genellikle memdûhu övmek için bir karşılaştırma unsuru olarak değerlendirilir.

Beyitte padişâhın inâyetlerinden bahseden şair, bu inâyetlerin önemini Fağfûr-ı Çin'e yer vererek daha güçlü hissettirmek istemiştir. Çin hükümdarı, o kutlu padişâhın elinin nimetlerini görse onun meclisinin kâse döndürücüsü olur. Beyitte geçen kâse ifâdesinden anlaşıldığı kadarıyla fağfûr sözcüğü, porselen anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

O şâh-ı kâm-rân kim görse in'âm-ı kefi destin
Olurdu bezminüñ fağfûr-ı Çîni kâse-gerdânı

G222/10

1.1.11. Giv

Rüstem'in damadı ve Bijen'in babası olan Giv, yaptığı savaşlar ve mâceralarıyla Şehnâme'de söz konusu edilmiştir. Özellikle yedi yıl süren ve Keyhüsrev'i Çin'den kurtarıp İran'a getirme macerası nedeniyle özel bir önem atfedilmiştir. Siyavuş'un sihirli zırhına sahip olması dikkat çekilen diğer bir özelliğidir. Klasik Türk şiirinde genellikle memduhun övgüsünde yer verilen bir isimdir.¹⁴ Atâyî Divânı'ndaki kullanımı da övülenin çeşitli özelliklerini vurgulamak ve onu yüceltmek yönündedir:

Kâhir-i Gîv ü Peşen a'dâ-küş-i düşmen-şiken
Kahramân-ı tîg-zen sâhib-kırân-ı kâm-yâb

K2/23

¹⁴ Tökel, age, s.175

1.1.12. Hüsrev (Pervîz)

“İran’ın meşhur bir padişahı olan Hüsrev, sevgilisi Şirin ile münasebetleri ve Ferhad’la olan rekabeti, ona mukabil arzusuna erişmesi, üzerine bindiği atı, taşıdığı kılıcı, sahip olduğu ikbâl ve iktidar bakımlarından ele alınır.”¹⁵ Hüsrev’in dikkat çekilen diğer bir özelliği ise Şirin’e yaptırmış olduğu Kasr-ı Şirin’dir. Ayrıca divan şairleri “hüsrev” sözcüğünün hükümdar anlamından da istifade ederek çeşitli söz oyunları yapmışlardır.

İncelediğimiz Divân’da da “hüsrev” sözcüğünün hem hikâye kahramanı hem de hükümdar anlamıyla ele alındığını görürüz. İlk beyitte Hüsrev ü Şirin hikâyesinin her üç kahramanını hikâyeye ilintili bir şekilde zikreden şair, diğer beyitte ise hüsrev ifadesini sultan şeklinde ele alarak memdûha zamanın hükümdârı diye seslenmektedir:

Tuyup Pervîz’e meylin Kûh-ken incindi Şîrîn’e
Yine terk itmedi ol kârı var ise barışmışdur
G56/2

Ol hüsrev-i zamâne İskender-i yegâne
Şâh-ı sûtûde-kevkeb mâh-ı huçeste-tâlî‘
TR25/2

1.1.13. İsfendiyar

İran’ın efsanevi kahramanlarından. Zerdüşť tarafından büyülü suyla yıkanan ve Hz. Davud’un zırhını taşıyan İsfendiyar’a silah ve ok işlemezdi. Onun hayatı, tıpkı Siyavuş ve Rüstem’in hayatıyla benzerlik gösterir. Şehnâme’de Turanlılarla mücadeleleri, kahramanlıkları ve Rüstem’le olan kavgası geniş yer tutar.¹⁶ Genellikle memdûhun övülmesinde İsfendiyar kıyas aracı olarak işlenir. Atayî Divanı’nda tek beyitle zikredilen İsfendiyâr, diğer Acem kahramanlarıyla birlikte övüleni yüceltme amacına hizmet etmektedir. Savaş meydanının kaplanı olan padişah, ülkeler alan İsfendiyâr şeklinde nitelendirilmektedir:

Peleng-i ma’reke İsfendiyâr-ı kişver-gîr
Peşeng-i mankabe Efrâsiyâb-ı Dârâ-der
K15/16

1.1.14. İskender

Tarihte Büyük İskender ve Makedonya kralı olan İskender olmak üzere iki şahsiyet vardır. Zamanla bunların özellikleri birbirine karışmış, her ikisi de Zü’lkarneyn olarak anılmıştır. Kur’ân’da adı geçen ve Hızır ile hayat suyunu aramaya çıkan, peygamber ve padişah olan İskender, Büyük İskender’dir. Sedd-i İskender, Ye’cüc kavmi ve âb-ı hayât ile birlikte şiirlerde yer alan bu İskender’dir. Makedonyalı İskender ise Aristo tarafından yapılan ve gemilerin bir aylık yoldan gelişini gösteren âyîne-i İskender sebebiyle şiirlerde işlenir.¹⁷

Divân şâirleri tarafından özellikle övüleni yüceltmek için kullanılan bu isim etrâfında memdûh, İskender-i sâni veya İskender-i zamân olarak övüldüğü gibi İskender, memdûhun

¹⁵ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, 2.baskı, s.84

¹⁶ Tökel, age, s.182-186

¹⁷ Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev’i Divanı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, 2.baskı, s.66

nezdinde zavallı bir kişilik olarak işlenir. Şâirler, aşk maceralarını anlatırken de bu isim ve etrafında teşekkül eden târihî ve efsânevî olaylara başvurmuşlardır. Hızır ve İskender'in yolculuğu, zulûmâtta âb-ı hayatı arama macerası, sedd-i İskender ve âyîne-i İskender bunların başlıcalarıdır.¹⁸

Zamanın İskender'i olarak hitap edilen memdûh, adaleti yönüyle öne çıkarılmaktadır. Bu durum, adaletiyle ünlü İran hükümdarı Kısra'nın, onun adalet haberine sevinen bir kişi şeklinde gösterilmesiyle gerçekleştirilmektedir:

Sen ol Sikender-i devr-i zemânesin ki olur
Peyâm-ı ma' deletüñle Revân-ı Kısra şâd
K21/70

Memdûh, kahramanlığı ve ülkeler fethetmesi nedeniyle vurgulanırken kılıcıyla çizdiği sınır ve İskender'in sed çekmesi arasında benzerlik kurulmuştur:

Çekildi safha-ı şemşîr-i âhenîñünden
Hudûd-ı mülket-i İslâma Sedd-i İskender
K15/7

Sihirli bir ayna özelliği taşıyan, gemilerin bir aylık yoldan gelişini gösterebilen âyine-i İskender, bazen câm-ı Cem ve Keyhüsrev'in dünyanın dört bir tarafını gösteren sihirli câm-ı cihân-nümâsıyla karıştırılarak veya birlikte işlenmiştir. Aşağıdaki beyitlerde âyine-i İskender, sevgilinin güzelliğiyle ilgili tasavvurlarda yer almaktadır.

Sevgilinin güzelliğini pekiştirmek isteyen şair, câm-ı Cem ve mir'ât-ı İskender'den yararlanmaktadır. Câm-ı Cem ve mir'ât-ı İskender sevgilinin parlak yanağı karşısında kuru bir gösterişten ibârettir. Dünyâyı seyr etmenin yolu o yanakları izlemekten geçer:

Kuru bir gösterişdür Câm-ı Cem mir'ât-i İskender
Ruhın seyr eyle 'âlem bundadır ey dîde-i bînâ
G6/4

Sevgilinin güzellik unsurlarını yüceltmeyi amaçlayan bu beyit, câm-ı Cem ve âyine-i İskender'i bu amaç doğrultusunda kullanması yönünden yukarıdaki beyitle benzerlik gösterir. Bu, öyle bir sevgilidir ki onun yüz güzelliğini seyreden âyine-i İskender'e itibâr etmez, dudaklarının hazzına ulaşanlar da câm-ı Cem'den kâm almazlar:

Cemâlûñ seyr iden âyine-i İskender'e bakmaz
Lebûñ zevkin tuyanlar eylemezler câm-ı Cem'den haz
G117/3

1.1.15. Kahraman

Kahraman-ı katil olarak da anılan mitolojik bir pehlivandır. Devler tarafından Kaf Dağı'na kaçırılıp arslan sütüyle beslenmiş, daha sonra bir dev olmadığını anlayarak onlardan ayrılmıştır.¹⁹ Divan şairlerince daha çok katil yönü ve pehlivanlığı öne çıkarılarak çeşitli benzetmeler ve

¹⁸ Tökel, age, s.204-206

¹⁹ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1996, s.298

karşılaştırmalar içine dâhil edilmiştir. En çok memdûhu yüceltmek için kıyas unsuru olarak ele alınmıştır. Övülen çeşitli yönleriyle Acem kahramanlarına teşbih olunur:

Kaht-rân-rezm ü Nerîmân-‘azm Behrâm-intikâm
Kahramân-kahr Sikender-kadr ü Dârâ-âsitân

K3/11

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin güzelliğe dair hususiyetlerini öne çıkarmak ve onun acımasızlığına dikkat çekmek için “Kahraman” mazmunundan faydalanılmıştır. O derece etkileyici bir güzeldir ki Kahramân’ı bakışıyla yok etse bunda şaşılacak bir taraf yoktur. Sevgilinin bakışıyla Kahraman’ı helâk etmesi onun katil yönüne de bir vurgudur. Çünkü söz konusu İrân hükümdarı, Kahraman-ı kâtil adıyla da bilinir. Sevgili âşığa karşı merhametsizdir; bu yönüyle katille benzerlik göstermektedir:

Kahramân’ı bakışıyla nola eylerse helâk
Gamzesinüñ gamıdur ‘âşika tîg-i gangam

G152/2

1.1.16. Keyhüsrev

Ünlü İrân hükümdarlarından Siyavuş’un oğlu olup Şehnâme’de doğumu, savaşları, tahta geçmesi ve Efrasiyab’la olan mücadelesi geniş bir şekilde yer almaktadır. Övülenin kuvvet ve kudretinin yüceltiildiği beyitlerde genellikle yer verilir. Şâirler, memdûhu bu yönleriyle Keyhüsrev-i sâni olarak adlandırlar. Bazen de dünyanın geçiciliğinden dem vurulurken dünyanın Keyhüsrev’e bile kalmadığı söylenerek öğütler verilir. Aşağıdaki beyit bu istikamettedir:

Bir âh çekdi göçdi bu köhne revâkdan
Hasretle ‘âkıbet nice Keyhüsrev ü Peşeng

TB1/7

1.1.17. Keykubad

“Bundehişn’e göre daha yeni dünyaya gelen Keykubâd bir bez parçasına sarılarak sandık içerisinde suya atılmış ve Tahmasp’ın oğlu Zâb çocuğu boğulmak üzereyken sudan alıp kurtarmıştır. Bu yüzden Avesta’da adı Kavi kavata: hükümdarın sevip değer verdiği, bulunan çocuk şeklinde geçer. Keykubâd’ın bu özelliğiyle Musa Peygambere benzemesi dikkat çeker.”²⁰ İrân’ın Keyaniyân sülalesinden olup Key lakabını ilk kullanan hükümdardır. Adaletiyle ön plana çıkmıştır.²¹ Şehnâme’de Zâl tarafından tahta geçirildiği ve Efrasiyab’ı savaşta yendiği belirtilmektedir. Klasik şiirde genellikle diğer büyük hükümdarlarla birlikte övüleni yüceltme amacıyla tasavvurlara konu edilmiştir:

Cem-i huçeste-siyer pâdişâh-ı her kişver
Serîr-bahş-ı Sikender harâc-gîr-i Kûbâd

K21/30

²⁰ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 470-471

²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, s.292

1.1.18. Mani

Çinli bir nakkaş ve ressam olan Mani, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık dinlerini birleştirerek Maniheizm dininin kurucusudur. Yaptığı muhteşem resimleri, insanlara birer mucize şeklinde göstererek Dininin birçok coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır. Hürmüz'ün oğlu Behrâm tarafından katledilmiştir. Çoğunlukla Erteng, Erjeng ve Nigâristan adlı resim mecmualarıyla birlikte zikredilmiştir.²² Divan şairleri tarafından genellikle sevgilinin güzelliği övülürken bahsedilir ve sevgiliyi tasvirde Mani'nin aciz kalacağı vurgulanır. Bazen de şair, kendi şiirini yüceltmek amacıyla Mani'nin resimlerini ve ressamlığını kıyas aracı olarak kullanır.

Sevgili, Mani gibi nakşına sâf cilâ vermek için safâ bağışlayan şarap kadehinde yanağını göstermiştir. Sevgilinin yanağı ve pâk cila arasında benzerlik oluşturulmuştur:

Mânî gibi ki pâk cilâ vire nakşına
Gösterdi yâr câm-ı mey-i pür-safâda ruh

G2

Aşağıdaki beyitte de Mânî'nin resim yapmadaki maharetine dikkat çekilerek ayna, saf cilada güzellerin nakşını, sûretlerini göstermesi yönüyle Mânî gibi bir ressam şeklinde tahayyül edilmiştir:

Nakşın çıkardı pâk-cilâda güzellerün
Mânî-misâl olalı sûret-ger âyine

K9/9

1.1.19. Peşeng

Genellikle Efrasiyab'ın babası olarak bilinmekle beraber aynı ada sahip birkaç komutan daha vardır. Ferîdûn'un kardeşinin oğlu ve Minuçehr'in babası, Tûs'un damadı ve Efrâsiyâb'ın oğlu da yine aynı isme sahiptir.²³ Atâyî Divanı'nda Peşeng'in kullanımı memdûhu övmeye yöneliktir:

Peleng-i ma'reke İsfendiyâr-ı kişver-gîr
Peşeng-i mankabe Efrâsiyâb-ı Dârâ-der

K15/16

1.1.20. Neriman

Şehnâme'de zikredilen kahramanlardan olup Sam'ın babası, Zal'ın dedesidir. Firdevsî, Neriman ile ilgili çok fazla teferruata girmemekte sadece Rüstem ve Zal ile ilgili bölümlerde onu övüp kahramanlığına atıflarda bulunmaktadır. Divan şiirinde kahramanlık ve yiğitliği yönünden söz konusu edilir. Övülenin yüceltilmesi amacıyla Neriman da diğer mitolojik kahramanlarla beraber anılır.²⁴ Övülenin yüce sarayının merdivenlerinin büyüklüğüne nisbetle Nerimân'ın tahtı, en düşük rütbe olarak kalmaktadır:

²² Pala, age, s.322-323

²³ Nîmet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.565

²⁴ Tökel, s.240-241

‘Ulüvv-i süllem-i kasr-ı celâline nisbet
Kemîne pâyesidür kürsi-i Nerîmânî
K4/31

1.1.21. Nûşirevân (Kisra)

Adaletiyle ün salmış, Kisra lakabıyla da tanınan İran’ın Sâsânî sülalesinden ünlü hükümdâr. O, adaleti kadar yaptırdığı ünlü saraylar ve taklarıyla da bilinen bir hükümdardır. Tâk-ı Kisrâ veya Eyvân-ı Kisrâ adlı sarayına bir çan astırıp ucuna da zincir bağlatmıştır. İhtiyaç sahiplerinin bu zincire dokunmaları durumunda gelip onların dertlerini dinler, sıkıntılarıyla ilgilenmiştir. Bu zincir, adalet zinciri adıyla ün kazanmıştır. Divan şiirinde daha çok adalet ve doğruluğuyla söz konusu edilmiştir.²⁵ Atayı Divanı’nda Nûşirevân’ın kullanımı, adaleti yönünden memdûhla ilişkilendirmesi üzerinedir. Övülen kişi ya Nûşirevân gibi adalet sahibidir veya adalet yayan padişahın en düşük iltifâtiyle memleketler Nûşirevân’ın adaletini bulmuştur:

Sadr-ı haydar-menkabet destûr-ı Kisrâ-ma‘delet
Sâhib-i Cem-menzilet reşk-i hezârân Erd-şîr
K28/19

Kemîne-iltifât-ı pâdişâh-ı dâd-güsterle
Memâlik ferr ü ‘adl-i devlete Nûşirevân buldı
K20/18

1.1.22. Rüstem

Şehname’de doğumu²⁶ detaylı ve olağanüstülüklerle verilen Rüstem, Sâm’ın torunu, Zal’ın oğludur. Uzun boylu, iri yapılı ve güçlü anlamlarına gelen Tehemten ismiyle de anılmıştır. Şehname’de en fazla yer verilen şahsiyetlerin başında gelir. Devamlı İran hükümdarlarının yardımına koşan Rüstem, devamlı İran halkını da tehlikelerden ve sıkıntılardan kurtarmıştır. Onun adı her zaman kahramanlık, cesaret, pehlivanlık ve yardımseverlik sözcükleriyle birlikte anılmıştır.²⁷ Şiirde Rüstem, daha çok memduhun övgüsünde bir karşılaştırma unsuru olarak söz konusu edilmiştir. Bazen de şairler O’nun sıfatı olan dâstân kelimesinin hile manasından da faydalanarak sevgilinin güzellik unsurlarıyla beraber Rüstem ismine yer vermişlerdir.²⁸

Atayî Divanı’nda, memdûh için bir teşbih veya karşılaştırma unsuru olarak ele alınışının yanında, sevgili ve âşık ile ilgili çeşitli durumların anlatışında da Rüstem mazmunundan istifâde edilmiştir. Meydana bin Rüstem çıksa bile kimse sevgilinin aşk pehlivanıyla boy ölçüşemez:

Küş-gîr-i ‘aşk-ı dil-berle çıkışmaz kimse hîç
Gerçi kim meydâna biñ Rüstem-i destân çıkar
G71/4

Aşkın tesiri altındaki âşığın âhı, savaş meydanında kuşandığı kılıç halini alırken kendisi Bijen’in kemendinin cezbesine kapılmış gam arsasının âşığı durumundadır:

²⁵ *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, <http://e-ogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/EDB304U.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.10.2012) s.155

²⁶ *Şahnâme* (Çeviren: Necati Lugal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, s.213

²⁷ Yıldırım, age, s.592-594

²⁸ Tökel, age, s.256

Cezbe-kemend-i Bîjenüm âh ise tîg-i gamgamum
Rüstem-i 'arsa-ı gamum degdi baña salâh-ı 'aşk
G124/3

1.1.23. Zâl

“Zâl, kocakarı mânâsına gelmektedir. Sam'ın oğlu ve Rüstem'in babasıdır. Ona bu isim saçı, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için verilmiştir.”²⁹ İnanışa göre doğduğunda saçları alı şılmadık biçimde bembeyaz veya sapsarı olduğundan Zâl-ı Zer adıyla da anılmıştır. Bu özelliklerinden ötürü babası Sam onu terk etmiş ve Zümrüdüanka tarafından Kaf Dağı'na götürülerek büyütülmüştür.³⁰ Şehname'de; Simurg tarafından büyütülmesi, İsfendiyâr ile kavgada yenilmek üzereyken oğlu Rüstem'e yardım etmesi ve ok atmadaki becerisi anlatılır. Divan şairlerince Zâl, çoğunlukla sözcük anlamları dikkate alınarak işlenmiştir. Zâl'ın beyaz saçlı olması ve kelimenin kocakarı anlamı dikkate alınarak Zâl-i dehr terkibi kullanılmıştır.

İncelediğimiz Divan'da diğer Acem kahramanlarının kullanımıyla aynı doğrultuda Zâl da memdûhu yüceltmede bir benzetme veya karşılaştırma unsuru olarak işlenmiştir. Zâl-i zer övülenin darphane memuru, altından elbise giyinmiş Behmen de yanında hizmet eden bir kişi olsa yaraşır:

Yaraşur olup mürîd-i sikke-dâruñ Zâl-i zer
İtse meydânuñda hizmet Behmen-i zerrîn-kabâ
K18/5

Aşağıdaki beyitte ise Zâl, ihtiyâr mânâsı ön planda tutularak âşğın yüceltilmesinde rol oynamaktadır:

Bilindi 'arsa-ı 'aşk içre hâli Kays u Ferhâd'ûñ
Sipîhr-i zâle kendin bildürür bir pehlevân gelsün
G185/2

1.2. Kutsal Kitaplarda Doğrudan veya Dolaylı Olarak Adı Geçen Şahsiyetler

1.2.1. Âsaf

İslam kaynaklarında Asaf b. Berahya şeklinde geçen, Hz. Süleymân'ın veziridir. İsm-i Azâm'ı bildiğinden dolayı Sebe kraliçesi Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar getirdiğine inanılmaktadır. Zamanla vezir sözcüğünün karşılığı olarak da ele alınmıştır. Genellikle memdûhu övmeye istifade edilen bir mefhûmdur.³¹ Atâyî Divânî'nda da kullanımı bu istikamettedir. Övgüye mazhar olan sadrazam, iktidar sahibi Süleymân'ın veziri Asâf gibi padişah bakışlıdır. O, iyi ahlaklı ve dünyâlara lâyık bir mareşaldir:

Vezîr-i şâh-nazar Âsaf-ı Süleymân-fer
Müşîr-i hûb-siyer lâyık-ı cihâniyânı
K4/15

²⁹ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânî'nin Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s.133

³⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, İstanbul, 2006, 3.baskı, s. 39

³¹ Tökel, age, s.325-328

1.2.2. Hızır

Hayat suyunu içerek ölümsüzlüğe kavuşan peygamber veya veli. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Musa'yla birlikte yaptığı deniz yolculuğuna değinilmektedir.³² Halk inanışında önemli bir yere sahip olup "Kul bunalmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek" deyimleri oldukça yaygındır.

Edebiyatta "yeşillik, yeşerme, tazelik" gibi sözcük manalarıyla yapılan kelime oyunlarının yanında, İskender ve İlyas'la birlikte zulumata yolculuğu, âb-ı hayâtı bulup içmesi yönleri konu edinilir. Şairler, sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili hayâlleri özellikle hayat suyuyla ilişkilendirerek Hızır motifine yer vermişlerdir. İmdat çığlıkları içinde boğulmak üzere olan âşığın imdâdına yine Hızır yetişmektedir.³³ İncelediğimiz Divân'da Hızır mazmununun ele alınışı, yeşillik anlamı ve âb-ı hayâtla ilintilidir.

Beyitte, Hızır sözcüğünün yeşillik anlamı da dikkate alınarak tabiatta meydana gelen değişiklikleri anlatmada faydalanılmıştır. Ağacların aksi ile sular süratle akmaya başladı. Sanki Hızır'ın yeşil kırbağı tabiata dokundu:

Hızruñ tokındı sanki yeşil tâziyânesi
Cûlar ki sür'at eyledi 'aks-i nihâl ile
K16/4

Şair, memdûhu överken onun siyahlık içindeki hattı hümayununu Hızır'ın zulümatdaki hayat suyuna benzetmektedir. Çünkü böyle bir âb-ı ravân bulan ölümsüzlüğe ulaşmış olur.

Sevâd içre zülâl-i Hızır'dur hatt-ı hümayûnı
Cihânda ölmez ol kim böyle bir âb-ı revân buldı
K20/31

Sevgilinin inayetinden dem vuran şair, yine Hızır mazmunundan faydalanmaktadır. Câna ve gönle mutluluk bağışlayan sevgilinin lutfuna doyumaz. Çünkü cân çeşmesi olan sevgilinin lutfuna Hızır ve Mesîh bile susamıştır:

Toyılır mı lutfuña ey kâm-bahş-ı cân u dil
Çeşme-i cândur aña Hızır u Mesîhâ teşne-leb
G14/4

1.2.3. Kârun

Hz. Musa'nın akrabası olup ilm-i kimyâyı öğrenerek zenginleşmiştir. Hz. Musa'nın emrettiği zekâtı vermek istemediğinden hazineleriyle beraber yerin dibine geçmiştir. Edebiyatta zenginliğin simgesi olarak yer almıştır.³⁴ Genellikle dünyanın geçiciliği ve ona bağlanmanın hata olduğuna işaret edildiğinde buna Karun olayı misal gösterilmiştir. Ayrıca divan şairi; aşkın bazı durumları, sevgilinin güzelliği ve memdûhun övgüsü bahislerinde de yine Kârun mefhumundan istifade etmiştir. Atâyî Divânı'nda tek beyitte tesadüf ettiğimiz Kârûn, memdûhu yüceltmek için söz konusu edilmiştir:

³² Bkz. **Kehf suresi /58-82.** *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Şerifi*, Haz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, 1. Baskı, s.301-303.

³³ Pala, age, s.225-226

³⁴ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1996, s.308

Mâh-ı ‘Âlî-menzilet hâkân-ı Haydar-menkabet
Şâh-ı kistrâ ma‘delet Dârâ-yı Kârûn-ihstisâb
K2/21

1.2.4. Nemrûd

Komagene Krallığı’nın hükümdarıdır. Hz. İbrâhim’le mücadeleleri Kur’an-ı Kerim’de birçok âyette zikredilir. Hz. İbrâhim’i ateşe atması ve Tanrılık iddiasında olup gökten inen bir sivrisineğin beynini kemirmesi sonucu ölümü, divan şiirinde onunla ilgili iktibâs olunan noktalar. Atâyî Divânı’nda tek beyitte zikredilen Nemrûd, âteş mef’hûmuyla beraber Sultan Murad’ı övmeye kullanılmıştır:

Eger ki her birine konsa âteş-i Nemrûd
Hezâr lagm ile bir hıştı olmaya ber-bâd
K21/88

1.2.5. Şeddâd

Ad Kavmi hükümdarlarından olan Şeddâd, Hûd Peygamber’in dine davetini ve onun peygamberliğini reddettiği için yaptırdığı İrem Bahçeleri’yle birlikte helak olmuştur.³⁵ Edebiyatımızda zulmün timsali ve İrem Bahçeleri’ne yaptırdığı binalar dolayısıyla konu edinilmiştir. Atâyî Divânı’nda iki beyitte, memdûh ve yaptığı imâr faaliyetleri dolayısıyla ele alınmıştır:

Misâl-i hadde-i haddâd safha-ı bâbı
Burûc-ı küngüresi resm-i şedde-i Şeddâd
K21/9

Meclisi reşk-i tarab-hâne-i câvîd olsun
Çünkü ‘adl ile cihân bâg-ı İrem’dür şimdi
K17/21

1.2.6. Ye’cûc Me’cûc

Nuh Peygamber’in oğlu Yafes’in soyundan gelen ve Kur’an-ı Kerim’de iki yerde³⁶ bahsi geçen kabiledir. Bu kabilenin ortaya çıkışının kıyâmet alameti olacağına inanılmaktadır. Bu kavmin öne çıkan özellikleri belalı olmaları, yeme içmede aşırılığa kaçmaları ve insanlığı sıkıntıya sokacak olmalarıdır. Divan edebiyatında kötülük ve şer timsali olarak yer verilen Ye’cûc Me’cûc, yıkıcılığı nedeniyle gam ve kederle ilişkilendirilmiştir. Şâirler, özellikle memduhu överken Zülkarneyn tarafından bu kabilenin seddin arkasına hapsedilmeleri olayına da telmihlere

³⁵ Onay, age, s.457

³⁶ **Kehf suresi 94. Âyet** : “Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Haberin olsun Ye’cûc ile Me’cûc bu arzda fesat yapıp duruyorlar, onun için onlarla bizim aramıza bir sed yapman şartıyla sana biz bir harc (vergi) versek olur mu?”, Kur’an-ı Kerim ve Meâl-i Şerîfi, Haz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, 1. Baskı, s.304.

Enbiyâ suresi 95, 96 ve 97. Âyetler: “İhlak (helak) ettiğimiz (herhangi bir) karyeye (memlekete) dahi haramdır ki: Rücû etmeyecek olsunlar; nihayet Ye’cûc ve Me’cûc(u tutan o sed; dîn-i tevhid seddi) açılıp da her tepeden saldırdıkları ve hak vaad yaklaştığı vakit. O zaman işte, o küfredenlerin derhal gözler belerecek (fal taşı gibi açılacak da), ‘Eyvâh bizlere; biz bundan gaflet ettik. Hayır! Kendimize zulmetmiş olduk.’ Diyecekler.”, Kur’an-ı Kerim ve Meâl-i Şerîfi, Haz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, 1. Baskı, s.331.

bulunmuştur. Övüleni İskender (Zülkarneyn), düşmanı da Ye'cûc Me'cûc kavmine teşbihte bulunmuşlardır.³⁷

İncelediğimiz Divân'da şair, memdûhun azâmetini, gücünü ve büyüklüğünü gösterirken düşmanı Ye'cûc'e benzetmektedir. Düşmanları sedin ardına hapseden O'nun kılıcının keskinliğidir. Bu yönüyle beyitte İskender geçmiyorsa da övülenin ona benzetildiği açıktır:

Emîn olmazdı ser-had fitneye Ye'cûc-ı a'dâdan
Eger sed çekmeseydi âhen-i şemsîr-i bürrânî

TR5/3

Aşağıdaki beyit de yukarıdakiyle aynı istikamette olup fitne ve Ye'cûc arasında benzerlik kurulmuştur:

Yapup bir kal'a vü bir hân-ı 'âlî
Fiten ye'cûcine sed çekdi el-ân

K23/13

1.3. Mutasavvıflar-Hükemâ-Filozoflar

1.3.1. İbrahim Edhem

Belh sultanının oğlu olup genç yaşta çıktığı tahtı tâcı dervişlik yolunda feda etmiştir. Edebiyatta genellikle bu sebeple anılmaktadır. Şâirler onun bu fedâkârlığına övgülerde bulunmuş ve onu menkıbeleri dolayısıyla çeşitli hayallere konu edinmişlerdir.

Aşağıdaki beyitte aşkın ermişlerine gül renkli kadeh asâ, şarabın kabarcıkları ise Edhem'in tâcı şeklinde yakıştırılmıştır:

Pîrân-ı 'aşka bâde-i gül-gûn ile habâb
Besdür biri 'asâ birisi tâc-ı Edhemî

KT76/3

1.3.2. Aristo-Eflatun

İslâm literatüründe Muallim-i Evvel ve Sâhibü'l-Mantık unvanlarıyla anılan ünlü Yunan filozofudur. "Doğu edebiyatlarında menkıbevî hayatı, felsefesi, akıl ve hikmet sembolü olması, Eflatun'un talebeliğini ve İskender'in danışmanlığını yapması gibi birçok özelliğiyle yansımaları olan Aristo, divan edebiyatında da karşımıza çıkmaktadır. Edebiyatımızda daha çok 'Aristo, Risto, Ristoteles, Aristû, Arestû, Aristalis Ristalis, Aristotalis, Aristoteles" gibi isimlerle anılan filozof, akıl ve tedbîr timsali olarak sembolize edilmiştir.³⁸ Şâirler çoğunlukla memdûha yaptıkları övgüde Aristo'yu bir karşılaştırma veya benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Bazen de aklın aşk karşısında acizliğini vurgulamak açısından, aklın sembolü kabul edilen Aristo zikredilmiştir.

Eflatun; Aristo'nun hocası, Sokrat'ın öğrencisi ünlü Yunan filozofudur. Öğrencisi Aristo gibi akıl, hikmet ve bilgeliğin timsali olarak kabul görmüştür. Divan şiirindeki kullanımı Aristo'nun ele alınışıyla aynı doğrultudadır.

Atâyî Divanı'nda Aristo ve Eflâtûn'un zikredilişi, memdûhu yüceltme gâyesine yöneliktir:

³⁷ Tökel, age, s.397-403.

³⁸ Hakan Yekbaş, "Divan Şiirinde Yunani Şahsiyetler", *The Journal of International Social Research (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, Volume: 3, Issue: 15, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-,s.287

O kim müneccim-i dergâhîdür Aristo-vâr
Sipîhr-i pîre suturlâb olup meh-i envâr

K15/20

Sikender-menkabet Dârâ-dirâyet şâh-ı deryâ-dil
Ki Eflâtûn-re'yi imtiyâz u imtihân buldı

K20/21

1.4. Aşk Hikâyelerinin Kahramanları

1.4.1. Leyla vü Mecnûn

Bir Arap halk hikâyesinin kahramanlarıdır. Divan şairlerince hayatları etrafında teşekkül eden olaylar ve hikâyeleri ile sıkça konu edinilmiştir. Şairler genellikle Leyla'yı onun gece anlamını da göz önünde bulundurarak kullanmıştır. “*Mecnûn ise maşuka olan son derece düşkünlüğü ve ızdıraba, cevr ü cefâyâ olan tahammülü, aşk dolayısıyla içinde yaşadığı cünûn hali, bu aşk ve cünûn ile çöllerde dolaşması, insanlardan uzaklaşıp vahşi hayvanlarla ve bilhassa ahularla ülfet etmesi, perişanlığı ile beyitlere girer.*”³⁹ Leyla, âşığa karşı acımasız olan sevgilinin sembolü iken Mecnûn, aşk ve kedere bulanmış âşığın karşılığıdır. Atayî Divânı'nda bu kahramanlara yer verilmesi isimleri etrafında teşekkül eden çeşitli olayları hatırlatacak biçimdedir. Genellikle sevgilinin çeşitli tavır ve davranışları ile Leylâ arasında ilgi kurulurken âşık da çektiği acılar ve âşkının büyüklüğü ile ya Mecnûn'a teşbih olunmuş ya da Mecnûn bir âşık olarak onun yanında sönük gösterilmiştir.

Mecnûn'un başı üstünde kuşların yuva yapmasına telmihte bulunan Atâyî, bu durumu güzel bir hüsn-i talille süslemiştir:

Per ü bâli pister-i Leylâ ola şâyed diyü
Eyledi murgâna Mecnûn başı üzre âşiyân

G175/3

Aşk denen yolun sonunu merak eden gönül, en doğru yanıtı aşk vadisinde yanan Mecnûn'dan alacaktır. Bu yolun sonunda ayrılık vadisi yer almaktadır:

Reh-i 'aşkuñ ötesin sordı gönül Mecnûn'a
Didi bu yoluñ ucı vâdi-i hicrâna iner

G36/2

Beyitte, sevgilinin ayrılığından dolayı âşığın hal-i perişanı, Mecnûn'un fiziksel görüntüsüyle özetlenmiştir:

Mûy-ı jûlîde ile zerd ü nizâr olsa nola
Mürde-i şem'-i seher firkat-i cânân idi Kays

G107/4

Kendisiyle Mecnûn arasında bir benzerlik ilgisi kuran Atâyî'nin aşka düştüğünden beri gönlü perişan bir haldedir ve menzili Mecnûn gibi ıssız çöllerdir:

³⁹ Tolasa, age, s.86

Mübtelâ-yı ‘aşk olaldan hâtır-ı âşufte-hâl
Deşt-i vahşetdür ‘Atâyî menzilüm Mecnûn-misâl

MD5/VI

1.4.2. Ferhad ü Şirin

İran edebiyatının mesnevi konularından olup divan şiirinde daha çok Hüsrev ü Şirin olarak bilinir. Hikâye Ferhad, Şirin ve Hüsrev etrafında döner. Şirin’e kavuşma yolunda Bîsütûn denen dağı delen âşıktır Ferhad. Şiirde sevgilisi uğruna birçok güçlüğü göze alan âşığı sembolize eder. Sevgiliyi simgeleyen Şirin, sözcük anlamı da gözetilerek genellikle dehan kelimesiyle beraber işlenir. Hüsrev, vuslata eren âşığın timsalidir. Padişah anlamı da göz önünde bulundurularak kullanılır. Bu isimlerin etrafında teşekkül eden hayaller irsal-ı mesel, tevriye ve tenasüp gibi söz sanatlarıyla zengin bir görünüme kavuşturulur.

Ferhâd ve Mecnûn hikâyeleri değerini yitirmiştir. Onlarına yerine şair ve sevgilisinin aşk maceraları geçecektir:

Eskimişdür güzelüm kıssa-ı Kays u Ferhâd
Kendümüzden yeñi efsâneler îcâd idelüm

G166/2

Ferhâd’ın sevgilisi uğruna dağları delmesi olayına telmihte bulunan şair, dağı delmede âşığın fiziksel kuvvetinin değil aşk ateşinin te’sirli olduğunu vurgulamaktadır:

Kuvvet-i bâzû-yı Ferhâd itmedi hârâyı çâk
Âteş-i ‘aşk-ı muhabbet taşa te’sir eyledi

G273/2

Şair, sevgiliye duyduğu aşkın yüceliğini pekiştirmek için kendisiyle âşığın timsali Ferhad arasında bir mukayeseye gitmiştir. O, sevgilinin aşkını kalbine nakşetmişken Ferhad sadece taşa kazımıştır:

Nigârın taşa kazmış Kûh-ken ben dilde nakş itdüm
‘Atâyîyem bani bu resma ta’lîm itdi üstâdum

G156/5

Sonuç

Klasik Türk şiirinin zengin bir içeriğe sahip olduğunu gösteren önemli unsurlardan biri de mitolojik mefhumlardır. İran mitolojisi öncelikli olmakla birlikte Arap ve Yunan mitolojisine mensup kimi şahsiyetlerin de yine divan şairlerinin hayal dünyasını tamamlayan unsurlar olarak öne çıktığı görülür.

Mitolojik şahsiyetlere dair zengin bir muhtevaya sahip *Nev’izâde Atâyî Divanı*, Klasik Türk şiirinde mitolojik-efsanevi kişilerin kullanılması ve bu kaynağın şiirlere taşıdığı anlamsal açılımları ortaya koymak açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. *Divanda* Acem menşeli kahramanların kullanımı daha yoğun olmakla birlikte çeşitli hikâye kahramanları, Yunanî kişilikler ve Arap mitolojisi ile tarihe ait kimi şahsiyetlerin de zikredildiği dikkat çekmektedir. Bu şahsiyetlerden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

hükümdar, pehlivan ve devlet adamı vasfına sahip bulunanların çoğunlukla memduhun övgüsünde bir kıyas veya benzetme aracı olarak kullanıldığı göze çarpar. Hikâye kahramanlarının ele alınışı ise çoğunlukla sevgili veya âşıkla ilgili tasavvurlar çerçevesindedir. Belirtilen ağırlıklı kullanımların yanı sıra mitolojik-efsanevi şahıslar yoluyla başvuru diğer kullanımlar; dünyanın geçiciliği, aşk halinin ifadesi, âşıkların istigna hallerini anlatma, sevgilinin güzellik unsurlarını övme ve mitolojik şahsiyetlerle bütünleşmiş kimi sıfatları tabiattaki bazı durum veya varlıklara yükleme şeklinde sıralanabilir.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi*, Haz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, 1.baskı
- BATUK, Cengiz, “Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, Cilt:6, S.1, Ocak-Nisan 2009
- KURNAZ, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996
- Nev'î-zâde Atâyî Divanı* (Haz: Saadet Karaköse), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275469/h/nevi-zade-atayi.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.11.2012), Malatya, 1994
- ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1996
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, 2.baskı
- Şahnâme* (Çeviren: Necati Lugal), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2009
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, İstanbul, 2006, 3.baskı
- TOLASA, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, 2.baskı
- TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, 1.baskı
- TÖKEL, Dursun Ali, “Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü”, *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, Cilt:6, S.1, Ocak-Nisan 2009
- Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, <http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/EDB304U.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.10.2012)
- YEKBAŞ, Hakan, “Divan Şiirinde Yunanî Şahsiyetler”, *The Journal of International Social Research (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-, Volume:3, Issue:15
- YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2008

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

